

Τα δεύτερα πληρωτικά της Θ. Λειτουργίας του Χρυσοστόμου (π. Νικόλαος Μέζης)

Categories : [ΘΕΟΛΟΓΙΑ](#)

Date : 21 Φεβρουαρίου, 2010

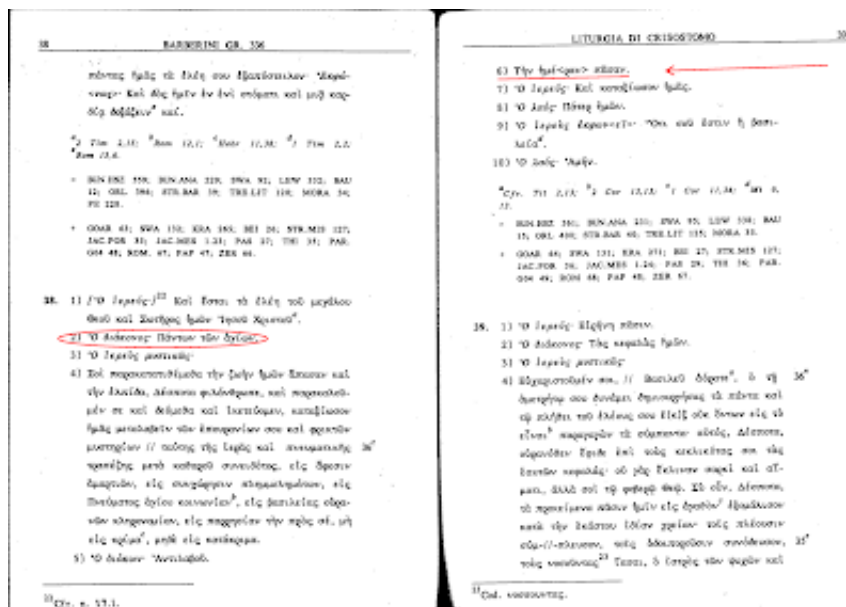
Στις τελευταίες εκδόσεις "Ιερατικών" (βοηθημάτων των ιερέων για την τέλεση των ακολουθιών της Εκκλησίας), που πραγματοποιούνται συνήθως υπό την εποπτεία και καθοδήγηση διακεκριμένων λειτουργιολόγων της ημερών μας, τα δεύτερα πληρωτικά της Θείας Λειτουργίας του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου τίθενται πλέον εντός αγκυλών ή αναφέρονται με μικρά πλάγια γράμματα, δίνοντας την δυνατότητα στους λειτουργούς ιερείς και διακόνους να τα παραλείψουν. Πλέον τούτου, φαίνεται πως γίνεται και μια προσπάθεια για πρόληψη των πιθανών αντιδράσεων και εκτόνωση της ανησυχίας που εύλογα θα μπορούσε να δημιουργηθεί σε παλαιότερους Κληρικούς, οι οποίοι τα παρέλαβαν ως κάτι δεδομένο, με προσθήκη υποσημειώσεων που ξεκαθαρίζουν ότι τα πληρωτικά αυτά προσετέθησαν μεταγενέστερα στο σημείο αυτό της Λειτουργίας. Πώς δικαιολογείται, όμως, αυτή η επιλογή, ή καλύτερα, προώθηση της συγκεκριμένης αυτής λειτουργικής τακτικής;

Στο τελευταίο "Ιερατικόν" της Αποστολικής Διακονίας, ο συγγραφέας, Πρωτοπρ. Κωνσταντίνος Παπαγιάννης, αναφέρει σε υποσημείωση πως τα πληρωτικά αυτά εισήλθαν μεταγενέστερα στο σημείο πριν την Κυριακή προσευχή κατ' επίδραση της Θ. Λειτουργίας των Προηγιασμένων και παραπέμπει αφ' ενός στο περίφημο πόνημα του μακαριστού Καθηγητού Τρεμπέλα "Αι Τρείς Λειτουργίαι" (εκδ. "Ο ΣΩΤΗΡ") και αφ' ετέρου στο έργο του επίσης μακαριστού Καθηγητού Ι. Φουντούλη "Βυζαντινά Θ. Λειτουργία Βασιλείου του Μεγάλου και Ιωάννου του Χρυσοστόμου" για την ιστορία του πράγματος.

Μελετώντας την πρώτη παραπομπή, που εντοπίζεται στην σελ. 126 του ανωτέρω πονήματος διαβάζουμε στην υποσημείωση (37) να αναφέρονται από τον Τρεμπέλα τα εξής: "Αι αιτήσεις (ήτοι "Αντιλαβού, σώσον...", "Την ημέραν πάσαν" κ.λπ.) δεν απαντώνσιν εν ταις λειτουργίαις του Αγίου Ιακώβου, και του Αγίου Μάρκου, καθώς και εν τή Αρμενική, εφ' όσον δε ήδη ανεπέμφθησαν κατά την προαναφοράν, **παρουσιάζεται πιθανώτατον, ότι δεν υπήρχον εξ αρχής και κατά το σημείον τούτο, μολονότι μαρτυρούνται και υπό του Βαρβερινού κώδικος...**", και συνεχίζει παραθέτοντας και δύο ερμηνείες, αυτόνομες ή αλληλοσυμπληρούμενες, που κατά την γνώμη του μπορούν να δικαιολογήσουν την πιθανή αυτή μεταφορά.

Εντύπωση προκαλεί κατ' αρχήν το γεγονός ότι η υπόθεση οι δεήσεις (ή, "λιτανείαι") αυτές να εισήχθησαν μεταγενέστερα στο σημείο αυτό δεν είναι κάτι βέβαιο για τον Τρεμπέλα, αλλά απλά "παρουσιάζεται πιθανώτατον". Ο ίδιος σημειώνει ως ισχυρό αντεπιχείρημα τον εντοπισμό των πληρωτικών αυτών στον Βαρβερινό κώδικα, το αρχαιότερο, δηλαδή, σωζόμενο ευχολόγιο της λατρείας της Ανατολικής Εκκλησίας. Είναι ο κώδιξ gr. 336 της Βιβλιοθήκης Barberini του Βατικανού που τοποθετείται χρονικά στα τέλη 8ου-αρχές 9ου αι. μ.Χ.

Για την πληρότητα του θέματος ανεβάζω εδώ το συγκεκριμένο σημείο του κώδικα, όπου γίνεται η αναφορά αυτή των πληρωτικών, από την έκδοση της "BIBLIOTHECA «EPHEMERIDES LITURGICAE» «SUBSIDIA»": "L' EUCOLOGIO BARBERINI GR. 336", 1995, σσ. 38-39:

Επίσης, ανεβάζω ενισχυτικά και την αναφορά που γίνεται στα συγκεκριμένα φφ του ανωτέρω κώδικα από τον Jacques Goar στο δικό του Ευχολόγιο, από την ανατύπωση του Πανεπιστημίου του Graz του 1960, σ. 84, και η οποία ουσιαστικά απετέλεσε το σημείο ενάρξεως αυτής της μικρής (και χωρίς αξιώσεις) έρευνας:

L E C T I O N E S. 23

Επιπέδων... (Small header text in Greek)

Exemplum Liturgie p. M.S. Barberian. S. Marti... (Title of the liturgical example)

Κ... (First column of text starting with the letter Κ)

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

D... (Second column of text starting with the letter Δ)

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

Επί... (Text block starting with the word 'Επί')

V A R I E

Ο... (Large block of text under the 'V A R I E' heading)

Έχοντας μελετήσει τα ανωτέρω δεδομένα και, κυρίως, το σκεπτικό του Τρεμπέλα για το υπό εξέταση ζήτημα, θα ήθελα να καταθέσω στο σημείο αυτό τους προβληματισμούς μου όχι τόσο για να ελέγξω την ορθότητα ή μη των απόψεων του μακαριστού (δεν θα ήθελα ούτε και έχω τα προσόντα να κάνω κάτι τέτοιο, φεύ!), και οι οποίες, άλλωστε, δεν φαίνονται να διεκδικούν απόλυτη ισχύ και εφαρμογή μιάς τέτοιας αλλαγής, όσο για να εκφράσω την επιφύλαξή μου προς το γενικότερο σκεπτικό, που κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος σήμερα, της προσπάθειας αναβίωσης, δηλαδή, παλαιών λατρευτικών στοιχείων ή της απενεργοποίησης άλλων, παλαιόθεν καθιερωμένων, από τους ειδικούς σε αυτά τα θέματα επιστήμονες-λειτουργιολόγους, και μάλιστα χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν η επί αιώνες ισχυρή παράδοση ορισμένων λειτουργικών στοιχείων, όπως το υπό εξέταση:

1. Πρώτο σημείο που με προβλημάτισε είναι η αναφορά του Τρεμπέλα σε αρχαίες και, αναμφίβολα, όχι πλήρως γνωστές λειτουργίες. Ποιά είναι η βεβαιότητά μας για αυτές, όταν θεωρείται σχεδόν σίγουρο ότι όσες διεσώθησαν παρουσιάζονται "βυζαντινοποιημένες", με προσθήκες και επιρροές, δηλαδή, κυρίως εντοπισμένες στην μέση βυζαντινή περίοδο; Κλασσικά παραδείγματα οι λειτουργίες των αγίου Ιακώβου και Αποστόλου Μάρκου. Θεωρείται βέβαιο ότι δεν διασώζονται στην αρχαία μορφή τους, αλλά ότι είναι σε μεγάλο ποσοστό προσαρμοσμένες στα βυζαντινά δεδομένα. Εξάλλου, τα περισσότερα χφφ τα διασώζοντα την λειτουργία του Αγίου Ιακώβου είναι μεταγενέστερα του 15ου αι., ενώ για την λειτουργία του Αποστόλου Μάρκου η αρχαιότερη πηγή τοποθετείται στον 11ο αι. Η προσθήκη του βυζαντινού τύπου τρισαγίου ύμνου και το μεγαλυνάριο "Επί σοι χαίρει..." είναι μερικά μόνο από τα στοιχεία εκείνα που αποδεικνύουν την αλλοίωση της αρχικής μορφής των λειτουργιών αυτών.

2. Η πρώτη ερμηνεία του Τρεμπέλα για την υπό εξέταση προσθήκη λέει ότι: *"Ετέθησαν ούτω ενταύθα αι αιτήσεις αύται κατ' εποχήν, καθ' ήν ίσως έλειπον εκ της προαναφοράς και διετήρουν εισέτι την θέσιν αυτών εν ταίς υπέρ των κατηχουμένων δεήσεσιν"*. Ο Τρεμπέλας δεν δογματίζει, αυτό είναι σίγουρο, όταν βάζει στην σκέψη του το "ίσως", και λέει εν ολίγοις ότι οι αιτήσεις αυτές προσετέθησαν στο σημείο αυτό (πριν το "Πάτερ ημών", δηλαδή) την εποχή που μπορεί να εξέλειπαν από την προαναφορά και διατηρούσαν ακόμα την θέση τους εντός της ομάδας των υπέρ των κατηχουμένων δεήσεων. Παραδέχεται, δηλαδή, ότι κάποια στιγμή, ούτως ή άλλως, πληρωτικά λέγονταν δύο φορές στην Θ. Λειτουργία, απλά αυτό γινόταν αρχικά σε διαφορετικό σημείο, στις δεήσεις των κατηχουμένων. Και διερωτώμαι: Γιατί είναι πλεονασμός η δεύτερη εκφώνηση των πληρωτικών στο σημείο που λέγονται σήμερα;

3. Η δεύτερη ερμηνεία του Τρεμπέλα αναφέρει: *"Κατά την ετέραν εξήγησιν αι αιτήσεις παρενεβλήθησαν ενταύθα, αφού προηγουμένως είχαν μεταφερθή εκ των δεήσεων των κατηχουμένων εις την ήν ήδη κατέχουσιν εν τή προαναφορά θέσιν. Παρενεβλήθησαν δε κατ' επίδρασιν εκ της λειτουργίας των Προηγιασμένων, εν τή*

οποία, περιλαβούσα σχεδόν πάσαν την προαναφοράν, είχαν ασφαλώς περιληφθή εξ αρχής. [...] η εν τή λειτουργία ταύτη στενή σύνδεσις της Κυριακής προσευχής μετά των ειρημένων αιτήσεων ενδέχεται να επέδρασεν, ώστε να παρεισαχθώσιν αι αιτήσεις αύται και εν τή συνήθει λειτουργία". Εδώ ας μου επιτραπεί να σημειώσω το εξής παράδοξο, να θεωρείται, δηλαδή, ότι η μεταγενέστερη λειτουργία των Προηγιασμένων επηρέασε την σίγουρα προγενέστερη λειτουργία του Χρυσοστόμου. Ο Τρεμπέλας θεωρεί ότι τα πληρωτικά αυτά υπήρχαν στην Προηγιασμένη "ασφαλώς [...] εξ αρχής" και ότι συνδέονταν στενά με την Κυριακή προσευχή. Και αυτό είναι όντως παράδοξο. Γιατί να συνδεθούν τόσο στενά με την Κυριακή προσευχή οι αιτήσεις αυτές, αν παρουσίαζαν τόση μεταβλητότητα τους πρώτους αιώνες και τοποθετήθηκαν στην αντίστοιχη θέση της λειτουργίας του Χρυσοστόμου μετακινηθείσες από άλλο σημείο; Τί τα συνέδεε τόσο στενά με το "Πάτερ ημών" της Προηγιασμένης και όχι με το "Πάτερ ημών" της συνήθους λειτουργίας; Και γιατί αυτή η στενή σύνδεση με την Κυριακή προσευχή να είναι αποδεκτή στην Προηγιασμένη και απορριπτέα στην συνήθη λειτουργία;

4. Ας μη ξεχνάμε και ένα αδιαμφισβήτητο γεγονός, που ο Τρεμπέλας θεωρεί απαραίτητο να υπομνήσει στους αναγνώστες, και δεν θα τολμούσε, κατά την γνώμη μου, να το παραλείψει. Τα δεύτερα πληρωτικά εντοπίζονται στο αρχαιότερο σωζόμενο χφ ευχολόγιο που έχουμε στην διάθεσή μας σήμερα, στον γνωστό Βαρβερινό κώδικα. Είναι απολύτως βέβαιο, δηλαδή, ότι τα οι αιτήσεις αυτές υπάρχουν στο σημείο αυτό της λειτουργίας εδώ και τουλάχιστον 1200 χρόνια και απαντώνται σε πολλά γνωστά ευχολόγια, χφφ ή έντυπα, χωρίς να υπάρξει προβληματισμός για την χρησιμότητά τους, και παρά το γεγονός ότι η λειτουργική πράξη πέρασε όλα αυτά τα χρόνια από τα πνευματικά χέρια αγίων και φωτισμένων Ιεραρχών και Ιερέων, εν οίς Φιλόθεος ο Κόκκινος (του οποίου την "Διάταξιν της Ιεροδιακονίας" ακολουθούμε κατά βάσιν μέχρι και σήμερα), Συμεών Θεσσαλονίκης (η σημαντικότερη, ίσως, πηγή για την επιστήμη της Λειτουργιολογίας σήμερα) και πολλοί άλλοι. Όλα τα υπόλοιπα είναι απλά υποθέσεις. [Συμπλήρωση: Δεν θα ήταν νομίζω περιττό να αναφέρω ότι για πολλούς λειτουργιολόγους η σημασία του Βαρβερινού κώδικα εξαιρείται και για άλλους λόγους και όχι μόνο λόγω αρχαιότητας. Ο R. Taft θεωρεί ότι η ιδιαίτερη αξία του έγκειται στο γεγονός ότι το ευχολόγιο αυτό βρίσκεται χρονικά αρκετά κοντά στην εν Τρούλω Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδο (λίγο μεταγενέστερο αυτής), η οποία επικυρώνοντας της αποφάσεις και την θεολογία της εν Λαοδικεία Τοπικής Συνόδου, δίνει οικουμενική ισχύ στις διατάξεις εκείνες που προβλέπουν ότι η επ' Εκκλησίαις λατρεία δεν μπορεί να γίνεται αντικείμενο προσωπικών εκτιμήσεων, αλλά ότι το θέμα της λατρείας και των εν αυτή τελουμένων, αναγινωσκομένων και ψαλλομένων είναι αποκλειστικά αρμοδιότητα Συνόδων, επισήμων, δηλονότι, αποφάσεων της Εκκλησίας. Ως εκ τούτου, ο Taft θεωρεί ότι ειδικά για αυτόν τον λόγο η αξία του κώδικα αυτού μεγαλώνει, διότι θεωρεί πως αποτυπώνει διατάξεις που η Εκκλησία επίσημα τότε δέχθηκε στο πνεύμα των Συνόδων που αναφέραμε παραπάνω.]

Ας πάμε τώρα στην δεύτερη παραπομπή του π. Κων/νου Παπαγιάννη. Αυτή εντοπίστηκε στο έργο του Καθηγητή Φουντούλη "Κείμενα Λειτουργικής, Τεύχος Γ', Θεία Λειτουργία, Θεσσαλονίκη 1994" και στις σσ. 231-232. Γράφει ο μακαριστός Καθηγητής: *"Αι διά δευτέραν φοράν επαναλαμβανόμεναι προ της Κυριακής προσευχής αιτήσεις τίθενται διά στοιχείων των 8 (εν. στιγμών), ως εισαχθείσαι μεταγενεστέρως εξ επιδράσεως της Λειτουργίας των Προηγιασμένων, προς κάλυψιν της προ του "Πάτερ ημών..." μυστικώς αναγνωσσκομένης ευχής. Θέμα των διακοινωνικών ενταύθα είναι η εισαγωγή των δεήσεων διά την αξίαν μετάληψιν, η δε παρεμβολή των αιτήσεων εις το σημείον τούτο διασπά την ενότητα διακοινωνικών και ευχής. Η τομή εις το σημείον τούτο πρέπει να γίνεται κατά τον και υπό της θείας λειτουργίας του αγίου Ιακώβου του αδελφοθέου μαρτυρούμενον ορθόν τρόπον, ήτοι από του αιτήματος "Όπως ο φιλόανθρωπος ... δεηθώμεν" εις το "Την ενότητα της πίστεως..."*.

Ο Φουντούλης εδώ δεν πιθανολογεί. Με αυθεντικότητα διατυπώνει την θέση ότι η εισαγωγή των αιτήσεων αυτών έγινε κατ' επιρροή της λειτουργίας των Προηγιασμένων και για κάλυψη της ευχής "Σοι παρακατατιθέμεθα..." στην Λειτουργία του Χρυσοστόμου ή της ευχής "Ο Θεός ημών, ο Θεός του σώζειν..." στην Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου και ότι οι αιτήσεις αυτές διασπούν την ενότητα μεταξύ των διακοινωνικών και των ανωτέρω ευχών.

Κάποιες σκέψεις θα ήθελα να κάνω και εδώ με απόλυτο σεβασμό στο μέγεθος και την αξία του μακαριστού Καθηγητού:

1. Η άποψη ότι η προσθήκη των δευτέρων αυτών πληρωτικών πριν το "Πάτερ ημών..." έγινε για κάλυψη των ενταύθα μυστικώς αναγνωσσκομένων ευχών είναι πολύ σημαντική. Εάν αυτός είναι πράγματι ο λόγος της προσθήκης αυτής ήδη από τον 8ο αι. (Βαρβερινός κώδικας) τότε η ύπαρξη των δευτέρων πληρωτικών σε αυτήν την θέση γιατί να μην είναι σήμερα τόσο απαραίτητη, όσο ήταν τότε; Γιατί να παραληφθούν σήμερα, όταν από τόσο παλαιά επεβλήθησαν με συγκεκριμένο, θεολογικό κατά το μάλλον, σκοπό; Ο ίδιος ο Φουντούλης, εξάλλου, έχει διαπιστώσει σε παλαιότερα κείμενά του το τεράστιο ιστορικό έρεισμα αυτής της εκκλησιαστικής πρακτικής, της *"διαφυλάξεως, δηλαδή, του απορρήτου των μυστηρίων, της χριστιανικής δηλαδή διδασκαλίας και τελετουργίας."* (Ι. Φουντούλη, "Το πνεύμα της Θείας Λατρείας", Λειτουργικά θέματα, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 13-37, ανατύπωση Ι.Μ. Χρυσοποδαριτίσσης Πατρών στο περιοδικό ΕΡΕΙΣΜΑ, τεύχος Ιβ', Αύγουστος 2009, σ. 12). Είναι χαρακτηριστικό πως για την κάλυψη π.χ. των τιμίων δώρων με διπλά καλύμματα αναφέρει ότι: *"Η κάλυψις των ιερών σκευών διά διπλών καλυμμάτων ελάχιστα εξυπηρετεί πρακτικούς σκοπούς. Η τάσις της αποκρύψεως των μυστηρίων ήτο πολύ ισχυροτέρα τούτων."* (έ.α. σ. 12). Για δε την μυστική ανάγνωση των ευχών αναφέρει τα εξής πολύ σημαντικά αμέσως πιο κάτω: *"Εις την τάσιν ταύτην οφείλεται και η μυστικώς ανάγνωσις των ευχών. Πόσον ενωρίς ήρχισεν η πράξις αυτή μαρτυρεί η σχετική Νεαρά του Ιουστινιανού, ήτις μόνον*

προσωρινόν αποτέλεσμα είχε, εάν είχε. Η θεία Λειτουργία, το μυστήριο των μυστηρίων, έμεινε εις όλους τους λειτουργικούς τύπους το σεσιγημένον μυστήριο, πρό του οποίου «σιγά πάσα σάρξ βροτεία και ίσταται μετά φόβου και τρόμου» (Ύμνος αντί του Χερουβικού κατά το Μέγα Σάββατον). Είναι αυτή η υπερτάτη θεοφάνεια, προ της οποίας ο άνθρωπος συντριβόμενος κλείει τα ότα και δέεται, ως εις το Σινά, να ευρεθή μεσίτης (Έξ κ' 19). Ο φόβος του κατακρίματος τον συνέχει. «Πύρ γαρ υπάρχει τους αναξίους φλέγον» (Ακολουθία θείας Μεταλήψεως, στίχοι Συμεών Μεταφραστού). Η περίτρομος διάνοια και η συντετριμμένη ψυχή του πιστού ικανοποιείται μόνον όταν, μετά την τέλεσιν της φρικτής θυσίας και μετά την κοινωνίαν των Μυστηρίων, ακούση την ειρηνικήν και συγκεκριμένην τα πάντα γλυκείαν οπισθάμβωνον ευχήν." (έ.α. σσ. 12-13). Ο ίδιος ο Φουντούλης, λοιπόν, παραδέχεται ότι αυτή η Εκκλησία είχε καλλιεργήσει από νωρίς την τάση για κάλυψη των ευχών και δέχεται ότι η προσθήκη των δευτέρων πληρωτικών στο συγκεκριμένο σημείο αυτόν τον σκοπό εξυπηρετεί. Γιατί να κρίνει σκόπιμη την παρασιώπησή τους σήμερα, ιδίως την στιγμή που η πρακτική αυτή για κάλυψη των συγκεκριμένων ευχών με τα δεύτερα πληρωτικά μετρά στις χφφ μαρτυρίες τουλάχιστον 1200 χρόνια εφαρμογής;

2. Η άποψη του Φουντούλη ότι η ενότητα διακοινωνικών δεήσεων και ευχών διασπάται στο σημείο αυτό δεν καταλαβαίνω πού στηρίζεται. Οι αιτήσεις αυτές είναι αποδεκτό ότι έχουν σχέση με την προετοιμασία των πιστών για την Θ. Κοινωνία τουλάχιστον στην Προηγιασμένη. Εδώ γιατί θεωρείται ότι δεν έχουν; Ο Φουντούλης στο ίδιο έργο (Θεία Λειτουργία) δεν βάζει με μικρότερα γράμματα τα πληρωτικά στην Προηγιασμένη, ούτε αναφέρει κάπου για έλλειψη συνάφειάς τους με το νόημα της ευχής που καλύπτουν ("Ο των αρρήτων και αθεάτων μυστηρίων Θεός..."). Προς τί η διαφορετική μεταχείριση;

Εξάλλου, οι αιτήσεις νομίζω πως έχουν άμεση σχέση τόσο με τον κορμό όσο και κυρίως με την εισαγωγική πρόταση των ευχών στο σημείο εκείνο. Στην λειτουργία του Μ. Βασιλείου ο ιερέυς λέγει: "Ο Θεός, ο Θεός ημών, σύ ημάς δίδαξον **ευχαριστείν σοι αξίως υπέρ των ενεργεσιών σου, ών εποίησας και ποιείς μεθ' ημών**", στην δε λειτουργία του Χρυσοστόμου λέγει: "**Σοι παρακατατιθέμεθα την ζωήν ημών άπασαν και την ελπίδα, δέσποτα φιλόανθρωπε**". Οι συνάφεια αυτών των λόγων με τις αιτήσεις των πληρωτικών είναι οφθαλμοφανής, ή, τουλάχιστον, όσο οφθαλμοφανής είναι και η συνάφεια τους με την αντίστοιχη ευχή της Προηγιασμένης.

Έχοντας όλα αυτά υπ' όψη θα ήθελα να καταθέσω εδώ συμπληρωματικά και κάποιες ακόμα σκέψεις και προβληματισμούς, για γενικότερα ή ειδικότερα θέματα.

Προκαλεί εντύπωση ότι τα πρώτα πληρωτικά δεν εντοπίζονται πουθενά στον Βαρβερινό κώδικα, ούτε στα κατηχούμενα, ούτε μετά το Χερουβικό. Τί σημαίνει αυτό;

Ότι δεν τα έλεγαν; Άλλο ένα σημείο που πρέπει, λοιπόν, να προσεχθεί είναι ότι ο μη εντοπισμός κάποιου λειτουργικού στοιχείου στα χφφ και τις πηγές δεν είναι τόσο αξιόπιστος στην έρευνα όσο είναι ο θετικός εντοπισμός του. Πολλά πράγματα στα Ευχολόγια και τα Τυπικά εννοούνται, διότι απευθύνονται "εις ειδότας", σε ανθρώπους με μεγάλη λατρευτική και εν γένει εκκλησιαστική παιδεία και καλλιέργεια. Και, ας μη ξεχνάμε, ότι σύμφωνα με τις πατερικές μαρτυρίες, η παράδοση των λειτουργικών ευχών από γενεά σε γενεά ιερέων γινόταν κατά τους πρώτους αιώνες δια ζώσης, χωρίς την χρήση δηλαδή χφφ μνημονίων, τα οποία εμφανίζονται αρκετά αργότερα, και σίγουρα πιό κοντά στην εποχή του Βαρβερινού κώδικα. Άρα, στα πρώτα χφφ ευχολόγια είναι σίγουρα ότι πολλά εννοούνταν και τα βασικά μόνο καταγράφονταν. Για όσα αναφέρονται σε αυτά μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι υπήρχαν. Για όσα δεν αναφέρονται, όμως, δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι δεν υπήρχαν! Θα αναφέρω ένα μόνο παράδειγμα μέσα από αυτόν τον κώδικά για να φανεί ότι τα ευχολόγια έπαιζαν ρόλο υπομνήσεως και δεν κατέγραφαν όλες τις λεπτομέρειες. Στο αντίστοιχο σημείο της λειτουργίας του Μ. Βασιλείου αναφέρεται: "*Και του διακόνου ποιούντος την μέσην ευχήν, επεύχεται ο ιερέυς' Ο Θεός ημών...*" (f18r, έ.α., σελ. 19). Η "*μέση ευχή*" αντιστοιχεί προφανώς στα β' πληρωτικά της λειτουργίας του Χρυσοστόμου.

Είναι, επίσης, απορίας άξιον πώς μιά και μόνη υποσημείωση σε ένα και μόνο βιβλίο, το "Αι Τρεις Λειτουργίαι" του μακαριστού Τρεμπέλα, κατάφερε να αλλάξει τα παραδεδομένα στο θέμα αυτό. Γιατί θεωρώ πως και ο Φουντούλης ακόμα στήριξε την άποψή του στο σίγουρα προγενέστερο έργο του Τρεμπέλα, στο οποίο, όπως και σε άλλα του ιδίου, συνεχώς παραπέμπει. Και η απορία μου ενισχύεται την στιγμή που ο Τρεμπέλας ουδέποτε απεφάνθη με απολυτότητα στο θέμα αυτό, αλλά αντιθέτως εκφράζει με μεγάλη υπευθυνότητα, ανάλογη της τεράστιας αξίας του, τις επιφυλάξεις του για το θέμα, χρησιμοποιώντας συνέχεια εκφράσεις όπως "*παρουσιάζεται πιθανώτατον*", "*ίσως*", "*ενδεχομένως*" κ.ο.κ. Είναι χαρακτηριστικός δε ο τρόπος με τον οποίον κλείνει το επίμαχο σχόλιό του, αναφερόμενος στις δύο πιθανές ερμηνείες της μεταφοράς των εν λόγω αιτήσεων πρό τη Κυριακής προσευχής: "*Δεν αποκλείεται εντούτοις αμφότεραι αι ανωτέρω αιτίαι συνδεδασμένως να συνετέλεσαν εις την παρεμβολή ταύτην*". Για καμία δεν είναι απολύτως σίγουρος και προτείνει ακόμα και συνδυαστική σκέψη για την λύση του προβλήματος.

Να αναφέρω εδώ ότι υπάρχει η άποψη πως τα δεύτερα πληρωτικά της συνήθους λειτουργίας χαλούν το σχήμα των καθιερωμένων δεήσεων των μεγάλων ακολουθιών, του Όρθρου δηλαδή και του Εσπερινού. Στις ακολουθίες αυτές οι διακονικές δεήσεις έχουν κατά χρονική σειρά πάντα ως εξής: Μεγάλη συναπτή (ειρηνικά)-Μεγάλη Εκτενής-Πληρωτικά. Εδώ, όμως, μιλούμε για τον βυζαντινό όρθρο και εσπερινό που αποκρυσταλλώθηκαν πολύ μετά την εισαγωγή των δευτέρων πληρωτικών στην λειτουργία. Την εποχή της πρώτης γραπτής μαρτυρίας των αιτήσεων αυτών (8ος-9ος αι.) το ισχύον τυπικό στην περιοχή επιρροής της Κωνσταντινουπόλεως (όπου

κυριαρχούν οι λειτουργίες Μ. Βασιλείου και Χρυσοστόμου) είναι το Ασματικό, στο οποίο οι δεήσεις του Όρθρου και του Εσπερινού έχουν άλλη μορφή. Εξάλλου, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ακόμα και στις βυζαντινές ακολουθίες του Όρθρου και του Εσπερινού υπάρχει από μία εύχη κεφαλοκλισίας, ενώ στην Θ. Λειτουργία υπάρχουν δύο τέτοιες ευχές: η μία μετά τα πρώτα πληρωτικά και η δεύτερη μετά τα δεύτερα πληρωτικά και το "Πάτερ ημών". Ουσιαστικά, τον ρόλο της εκφωνήσεως που πάντα ακολουθεί μετά από τα πληρωτικά φαίνεται να παίζει στο επίμαχο σημείο η εκφώνηση *"Ότι σου εστιν η βασιλεία, και η δύναμις και η δόξα..."*, διατηρώντας τον προβλεπόμενο τρόπο εκφωνήσεως όλων των πληρωτικών αιτήσεων (τίς οποίες πάντα ακολουθεί εκφώνηση, ειρήνευση του ιερέως και ευχή κεφαλοκλισίας). Δεν μπορούμε συνεπώς με απόλυτο τρόπο να στηρίξουμε αυτήν την ερμηνεία. Μάλλον ασυνέπεια ως προς το σχήμα: πληρωτικών δεήσεων-ειρηνεύσεως-ευχής κεφαλοκλισίας, θα δημιουργούσε η παράλειψη των δεύτερων πληρωτικών.

Μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση, επίσης, ότι σε άλλες λειτουργίες που αναφέρει ο Φουντούλης στο προαναφερθέν πόνημά του, οι διακονικές δεήσεις δεν ακολουθούν πάντα την ίδια σειρά. Μάλιστα, στην λειτουργία του αγίου Ιακώβου έχουμε δύο φορές την συναπτή, μία φορά με λιγότερες αιτήσεις πριν τον τρισάγιον ύμνον, και μία φορά με την μορφή της "καθολικής συναπτής" με περισσότερες αιτήσεις πριν την ευχή της προσκομιδής και προ της αναφοράς. Η σειρά των διακονικών δεήσεων στην λειτουργία αυτή είναι: Συναπτή (προ του Τρισαγίου), Εκτενής (μετά το Αλληλούια του Αποστόλου και προ του Ευαγγελίου), Πληρωτικά (μετά το Ευαγγέλιον) και Καθολική Συναπτή (κατά την προσκομιδή, προ της Αναφοράς). Είναι δε αξιοσημείωτον ότι σε όλες αυτές τις δεήσεις επαναλαμβάνεται στερεότυπα ικανός αριθμός αιτήσεων. Αναφέρω μερικές:

- *"Υπέρ της ειρήνης του σύμπαντος κόσμου και ενώσεως πασών των αγίων Εκκλησιών δεόμεθα, επάκουσον."*

- *"Υπέρ σωτηρίας και αντιλήψεως του αγιωτάτου ημών (δείνος) πατριάρχου, παντός του κλήρου και του φιλοχρίστου λαού..."*

- *"Υπέρ αφέσεως αμαρτιών και συγχωρήσεως πλημμελημάτων ημών..."*

Διερωτώμαι, γιατί δεν τίθεται θέμα πλεονασμού δεήσεων εδώ;

Με όλα αυτά που ανέφερα παραπάνω δεν φιλοδοξώ να λύσω αυτό το εσχάτως ανακύψαν ζήτημα, για την χρησιμότητα ή μή της υπάρξεως, δηλαδή, των αιτήσεων αυτών μετά τα δίπτυχα της κοινής λειτουργίας. Δεν είναι καν δική μου αρμοδιότητα, ούτε και ειδικεύομαι επιστημονικά στα θέματα αυτά. Είναι, όμως, η οργανική επαφή που εκ των πραγμάτων έχουμε όλοι οι Κληρικοί με την λατρεία, και η οποία αποτελεί το βασικό στοιχείο της διακονίας μας, που μας φέρνει σε ζωντανή σχέση με τα λόγια και τα τελετουργικά της λατρείας. Κάθε αλλαγή στις λειτουργικές μας φυλλάδες "δοκιμάζει" την κατά το δυνατόν συνειδητή τέλεση της λατρείας. Κατ' αντίστροφη πορεία, η συνειδητή τέλεση της λατρείας "δοκιμάζει" με όρους βιωματικούς το κάθε τί που προκύπτει ως αλλαγή στον τομέα αυτό. Για τον λόγο αυτόν και μόνον, για την

εκ των πραγμάτων και λόγω ιδιότητας επαφή μου με την λατρεία της Εκκλησίας, δηλαδή, επιθυμώ να εκφράσω τον προβληματισμό και τις επιφυλάξεις μου για την μετά σχετικής αυτοπεποιθήσεως αλλοίωση αυτού του σημείου της παραδεδομένης λειτουργίας του Χρυσοστόμου. Ίσως είναι το άρθρο αυτό και μια έκφραση γενικότερης ανησυχίας για την διαφαινόμενη ρευστοποίηση των πάντων μέσα στην λατρεία μας και την εκκλησιαστική μας ζωή, που είναι λογικό να συμβαίνει όταν τα πάντα πλέον μπαίνουν αφειδώς στο μικροσκόπιο και τίποτα δεν θεωρείται δεδομένο ή αυθεντικά παραδεδομένο.

Ένα πολύ βασικό πράγμα στην ορθόδοξη λατρεία είναι η υπερβατικότητα της. Δεν διαμορφώνουν απλά οι άνθρωποι το τυπικό και την λατρεία ανάλογα με τις εμπνεύσεις τους, όπως γίνεται στην Δύση, γιατί στην ορθόδοξη λατρεία υπάρχει η βαθεία πίστη, ή καλύτερα, το βίωμα ότι *"τὰ ἄνω συνορτάζει τοῖς κάτω"*. Ἄγγελοι συμπάλλουν με τον λαό και συλλειτουργούν με τους ιερείς. Για τον λόγο αυτό η ορθόδοξη λατρεία φτάνει σε εμάς ως κάτι ζωντανό, ως κάτι το οποίο δεν παραδίδεται απλά, αλλά κάτι στο οποίο εμείς εντασσόμαστε με απόλυτη βεβαιότητα για την τάξη του (από αυτό το γεγονός, εξάλλου, προκύπτει και η μεγάλη ευθύνη μας για την διαφύλαξη και την ακριβή τήρηση του τυπικού της λατρείας). Συνεπώς, η προσπάθεια να γίνουν άλματα σε λατρευτικές πράξεις του παρελθόντος, θεωρώ ότι είναι λίαν επικίνδυνη για το κύρος της λατρείας και κρύβει τις περισσότερες φορές υποκειμενισμό. Αν κάτι (πρέπει να) χαρακτηρίζει ένα τυπικόν ορθοδόξου λατρείας είναι η βεβαιότητα της δια ζώσης μεταδόσεώς του και όχι η φαντασία στην αποκατάστασή του. Αυτό συνάδει και με την υπερβατικότητά του. Δεν είναι εξάλλου δυνατόν να γίνεται στην λατρεία μας προσπάθεια επιλεκτικής "καθάρσεως" της από μεταγενέστερα στοιχεία και προσθήκες με όρους άκρως επιστημονικούς, ή απλά ιστορικούς. Πάντα πρέπει να προκρίνονται οι θεολογικοί λόγοι για τέτοιου είδους αλλαγές. Αν δούμε έτσι τα πράγματα στην λατρεία, απλά με κριτήριο την αρχαιότητά τους, τότε δεν πρέπει μόνο τα δεύτερα πληρωτικά να καταργηθούν. Ο Χερουβικός Ύμνος δεν είναι πολύ παλαιότερος στην κοινή λειτουργία από τα δεύτερα πληρωτικά. Ακόμα κι ο Τρισάγιος Ύμνος με την μορφή που σώζεται σήμερα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μεταγενέστερη προσθήκη. Έτσι όμως δεν θα βγεί άκρη στα θέματα αυτά, αλλά οι προσθαφαιρέσεις λατρευτικών στοιχείων θα περιέλθουν στην ευθύνη και διάκριση του κάθε ακαδημαϊκού-μελετητού, ενώ ήταν και είναι περισσότερο ευθύνη των λειτουργών- θεολόγων, κυρίως δε των Επισκόπων εκείνων, των εχόντων, λόγω αξιώματος και αγιοπνευματικής εμπειρίας, βιωματική και πνευματική σχέση με τα Μυστήρια (Απόστολοι ή Ιεράρχες υπήρξαν ούτως ή άλλως οι ποιητές όλων των γνωστών λειτουργιών, και πώς θα μπορούσε να γίνει και αλλιώς).

Η ΑΛΛΗ ΟΨΙΣ

Ψηλαφώντας την των πραγμάτων αλήθεια...

<https://alopsis.gr>

(Πηγή: "[Εκκλησιαστικά παράλληλα](#)")